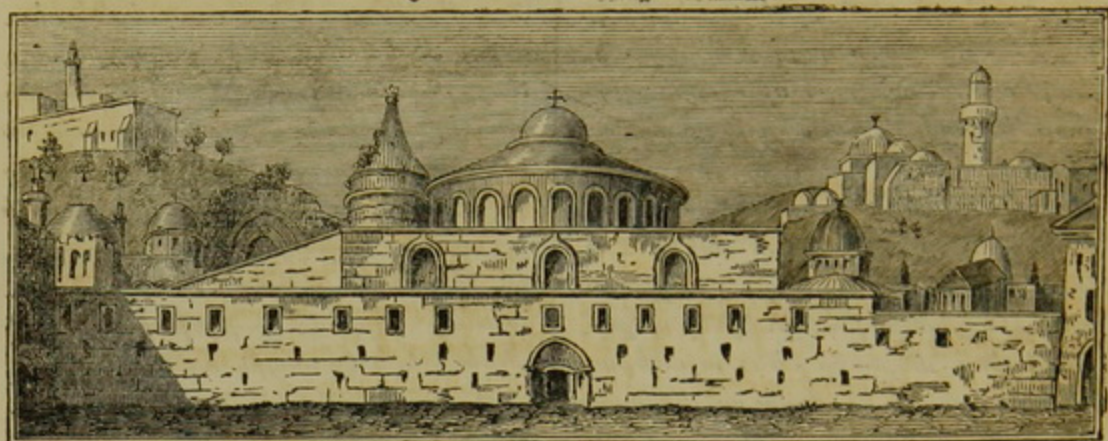

Մ Ի Օ Մ

ՏԱՍՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻԻ 12.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԳԵԿՏԵՄԲԵՐ 31
1875.

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՐԹԱՐԱՆ
ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԻՑ

Դ Ա Ս Է.

Տ Ա Ճ Ա Ր Ի Ք Ա Ր Ե Ր Ը

«ՏԼԱՆՔԸ զայդ ամենայն ու Մար. ԻԳ. 2.
Մար. ԺԳ. 2. Դ. Լ. ԻԱ. 6.»

ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ տոյն խօսքն մի
յանգիմանական խօսք է. բայց չէ՞ դա
ռըն, այլ ծանր և աղգու. Աշակերա
ներն Յիսուսի հետ Տաճարն կը մըա
նեն, շինութեան գեղեցիութենէն, շը
քեղութենէն և հայտնապութենէն կը
յափշտակին, սակայն նոր չէր, որ կը
տեսնէին զայն, և ըսութեամբ զար

Ժ

մանայն բաւական չը համարելով կը
հարցափորձեն իրենց Վարդապետն,
կը հրապուրեն, սրպէս զի նա եւս ի
րենց պէս զարմանայ, նշմարել տալով,
որ այս չէնքն զարդարուած է գեղեցիկ
քարերով եւ աշտարակներով. — Յի
սուս փոխանակ նոցա հետ զարմանա
լու, ՚ի սրատառիտանի նոցա հարցման,

34

այսպէս կ'ասէ . « Այդ շինուածքն կը նայիք . — Տեսանէ՞ք զայդ ամենայն . եկեացեն առաք՝ յորս ոչ թողցի այդ քար ի քարի վերայ , որ ոչ քակտեցի » :

Եթէ կամենանք աշակերտներն արդարացնել այսպէս պիտի ասենք . — Եթէ նոքա , որք տաճարն շինեցին եւ գեղեցիկ քարերով ու նուէրներով զարդարեցին , մեղաւոր չ'են , աշակերտներն եւս առաւել մեղաւոր չ'են նոցա ձեռակերտին վերայ զարմանալով : Առաջին խնդիրն այս է , որ իմանամք թէ պատշաճ էր արդեօք , որ սոյն չ'ենքն գեղեցիկ լինի . եթէ գեղեցիկութեան պատշաճաւորութիւնն ընդունինք՝ զարմանալն նորա հետեւանքն է . վասն զի գեղեցիկն շինուած է արդէն զգալու եւ զարմանալու համար : Գեղեցիկութիւնն զգալն , գեղեցիկութեան վերայ զարմանալն այնչափ բնական է , որ սոյն տպաւորութեանն դիմադրելն անկարելի է : Սոյն տաճարի շէնքն զարդարուած էր ամենայն ճարտարութեամբ . բան մի զանցառութեան արբուած չէր . այնպէս որ տակաւին ներս չը մտած՝ սոյն սրբաւայրի սեմէն իսկ մարդ կը յափշտակուէր եւ կը սքանչանար : Կարող ենք ասել , որ Մեծին Հերովդէսի ձեռքով շինուած սոյն տաճարն , որ Զօրաբարեկի շինած տաճարի տեղւոյն վերայ էր , թէ մեծութեամբ , թէ շքեղութեամբ եւ թէ փառաւորութեւ կը գերազանցէր ոչ միայն երկրորդ , այլ նոյն իսկ առաջին տաճարէն անգամ : Տաճարն շինուած էր երեք տափարակներէն ամենէն բարձրագունի վերայ , որոնք միացած էին իրարու հետ ընդարձակ աստիճաններով եւ սիրուն գաւիթ մի կը ձեւացնէին երկկարգ եւ եռակարգ սիւններով : Սոյն միաւորուած սիւնաշարք գաւիթներու վերայ կ'երկէր սրբաւայրի իսկական գաւիթն :

Այս վերջին գաւիթի անտառ անմահ սիւններու մէջէն անցնելով կը մտնէին տաճարի մէջ , որոյ հարիւր կանգուն բարձր պատերն եւ նոյնչափ լայն չորսպատն թանկագին մարմարիտնէ էին , որ կը փայլէր եւ կը փաղկողէր իրրեւ ոսկի շողողուն : Սրբաւայրին կը չորսպատնէին կողմնակի շէնքեր , յանկաւորութեամբ , երրակի յարկերով , եւ աւելի մեծութիւն կը տային տաճարէին :

Այդքան մեծութիւն , այդքան շքեղութիւն , որոյ լոկ նկարագրութիւնն կը յափշտակէ զմարդ , միթէ կարո՞ղ էր չ'ազդել աշակերտաց երեւակայութեան վերայ . եւ միթէ պիտի չը ներէնէ՞ք մենք , երբ կ'աղաղակեն . Վարդապետ , տես թէ ի՞նչպիսի քարեր են . ի՞նչ նուէրներ եւ սրպիսի շինուած :

Թողունք հին տաճարի նկարագրութիւնն եւ ներկայի վերայ խափնք : Ո՞ր քրիստոնեայն է , որ չը զարմանար , երբ կը մտնէ մի հոյակապ եկեղեցւոյ մէջ , որ զարդարուած է ամենայն շքեղութեամբ եւ փառաւոր ու հմուտ ճարտարապետութեամբ : Թէպէտ շինողներն մեռած են , բայց գոգցես կը խօսին տակաւին , գոգցես իրենց խորհուրդն ու մտածութիւնն միացած է իրենց ձեռակերտին հետ . գոգցես նոցա աստուածապաշտութեան շունչն կը շնչի յամենուստէք եւ կը քարոզուի դաւուց ի դարս : Ո՞ր քրիստոնեայն է , որ այս ամենն տեսնելով չ'ասէ իր մերձաւորին՝ աշակերտաց նման . տես ի՞նչ գեղեցիկ քարեր են եւ ի՞նչ գեղեցիկ շինուած . եւ զայս ասելով չ'ենթարկէ զինքն Տիրոջ յանդիմանական խօսքին . « Այդ քարերու եւ շինուածի գեղեցիկութեանն կը նայիք » :

Երբ մեր հոգին մերնայուածքէն աւելի հեռի չ'երթար , երբ մեր հոգին կանգ կ'առնուէր այն տեղ , ուր մեր նայուածքն ստիպուած է կանգ առնուլ , երբ արտա-

քիննչաններն կամ նշանակներն, ձեւերն չեն տեսնուի իրեն մեր հոգին կը գերեն, երբ արուեստի շքեղութիւններն մեր սիրտն երկրի հետ կը կապեն՝ փոխանակ դէպ ի երկինքն բարձրանալու: միով բանիւ երբ մեր հոգին մեր նայուածքէն առաւելութիւն չունի, միթէ Յիսուս Քրիստոս յանդիմանելու իրաւունք չունի: Այս պատճառաւ էր, որ Յիսուս Քրիստոս յանդիմանեց իւր աշակերտներն: Նա կարգաց նուազ սիրտն ու միտքն, նա տեսաւ նուազ հոգւոյն մէջ յանկուծութիւն մարմնոյ, զանկուծութիւն աչոյց և հոգարտութիւն կենաց, որոնք միութեան երեք շղթաներ են, որովք Աստուծոյ թըշնամին պինդ կը կապէ զմեզ արտաքին խաւարի հետ: Յիսուս կը անանէր որ աշակերտաց զարմացման մէջ, աշակերտաց բացառանջութեան մէջ հաւատարմութիւն կը խօսէին մարդն և հրէայն: Մարդն՝ որ յափշտակուած էր ամեն բանով, ինչ որ կ'երեւէր և կ'արհամարհէր, ինչ որ չէր երեւիր: Հրէայն՝ որ կը պարծէր արտաքին շքեղութեամբ կրօնական սրաշտաման, որոյ ներքին խորհուրդն, ներքին իմաստն վաղուց արդէն խաւարած էին իւր սրտէն և մոքէն և ինքն յամառութեամբ կապուած էր օրինաց հետ, այսինքն ըստուերի հետ, և այս այն վայրկեանին, յորումսոյն օրէնքն ամեն ժամանակէն աւելի ստուեր էր, վասն զի ամենայն ինչ լրումն առած էր գարտեամբ Յիսուսի Քրիստոսի: Կը տեսնէր ահա Յիսուս աշակերտաց հոգւոյն մէջ մարդուն իւր զանկուծութեամբ և Հրէայն իւր պարծենկոտութեամբ, ուստի և կ'ասէր. «Այս քարերուն և շինուածին կը նայիք: Ի՞նչ են այս քարերն, եթէ ոչ փոշոյ եւ աւաղի հատիկներ, որոնք այն պատճառաւ միայն մեծ կ'երեւին, որովհետեւ դուք փոքր էք: Ի՞նչ են այս

նուէրներն, որոնք կամ երկիւղիւ, կամ անափառութեամբ, եւ կամ սովորութեամբ, բռնի կորզուած են այն հոգիներէն, որոնք չը կամեցան զնրբանս Աստուծոյ նուիրել: Ի՞նչ է այս մարմարիոններու, ոսկեդրուագներու եւ այս ամեն զարդերու փայլուն պատրանքն, որոց բարեպաշտական իմաստն վաղուց արդէն մոռցուած է: Այս անտի շքեղութեանց կը նայիք. այս է որ ձեր սիրտն գրաւած և յափշտակած է:

Բայ յայմանէ մի պարագայ եւս կար, որ մանաւորապէս պատահութիւն կընծայէր Տիրոջ յանդիմանական խօսքերուն: Յիսուս ինքն ևս տաճարէն ելնելով մի բան տեսած և աշակերտներուն զոյց տուած էր, որ քառանց Յիսուսի և ոչ նոյնելու անդ ամարժանի պիտի համարէին: Ի՞նչ էլ այս, եղբարք. ո՞վ էր, որ Յիսուսի նայուածքն ուռչադրութիւն իւր վերայ գրաւած էր:

Սա էր մի աղքատ կին, որ ողորմութեան գանձանակին մէջ ձգած էր մի լումաց, այսինքն ինչ որ ունէր եւ կարեւոր էր իրեն զայն կարօտելոց օգնութեան նուիրած էր: Յիսուս Քրիստոս նշմարել տուած էր իւր աշակերտաց սոյն առատաձեռնութիւնն, որ, ըստ իւր դատողութեան, աւելի մեծ էր քան հարստութեան ամենառատ տուրքերն: Այն ինչ Յիսուս մարդասիրութեան սոյն սրտաշարժ օրինակն աշակերտաց աչաց ներկայացուցած էր, և այն ինչ մի պարզ և աղքատ խօսքով մտածութեան գեղեցիկ նիւթ տուած էր աշակերտաց, ահա այս փափուկ ժամուն մէջ, և գոգցես ի պատասխանի Յիսուսի խօսքերուն, աշակերտք ևս կը հրաւիրեն իրենց Վարդապետն, որ իրենց հետ զարմանայ տաճարի շքեղութեան վերայ: Որպէս թէ կամին ասել իրենց Վարդա-

պետին. — Գու զայն արժանի համա-
րեցիր ուշադրութեանդ և մեք զայս
արժանի համարեցինք մեր ուշադրու-
թեան: Գու կը նայիս պարզ հոգւոյն,
որ զինքն կը նուիրէ. իսկ մեք կը նայինք
չքեղքարերուն: Քո սիրամ տեսարա-
նն է բարոյական մեծութիւնն ու
գեղեցկութիւնն. իսկ մեզ հաճելի տե-
սարանն է նիւթական գեղեցկութիւնն
ու մեծութիւնն: Հոգւով և ճմար-
տութեամբ երկրպագութեան մի գոր-
ծն անգամ կը յափշտակէ, կը կորզէ
գրեզ այս արտաքին պաշտամանն փա-
ռաւորութենէն, որ կը կատարուի սոյն
շրջապատին մէջ. իսկ զմեզ սոյն արտա-
քին շքեղութիւնն կը գրաւէ և մեր
տեսութիւնն գերելով կը հեռացնէ
այն հոգւով և ճմարտութեամբ առ-
տուածապաշտութենէն, որով միայն կը
փառաւորի մեր Երկնաւոր Հայրն: Եւ
նչ միայն մեր բնադրումն կը ասնի կը
հեռացնէ զմեզ այն կետէն, զոր դու
կը նշմարես, այլ այնքան յափշտակուած
ենք, որ նոյն իսկ քո ազդարարութիւն
ներդ անկարող կը լինին գէպ 'ի քո
դիտած կողմն դարձնել զմեզ: Գու
ստացիր, ահա այն բանին վերայ պէտք
է զարմանալ. իսկ մեք կ'ասենք. ահա
այս բանին վերայ կը զարմանանք:

Այս խօսքերուն, այս մտածմունք-
ներուն էր, որ պատասխանեց Յիսուս.
Այդ բանին կը նայիք. այդ կը զարմա-
ցնէ զձեզ: Տակաւին քանի՞ քանի՞
խօսքեր կարող էր յաւելուլ Յիսուս:
Ո՞րչափ պատրաստի փաստեր ունէր,
զորոս, եթէ պատշաճ դատէր, կարող
էր 'ի կիր առնուլ և յանդիմանել թէ՛
աշակերտաց ապշութիւնն և թէ՛ նոցա
գրաւումն ու սնտոյի զբաղումն: Բայց
Յիսուս ոչ շատ խօսքեր կը սիրէր և
նչ փաստաբանել: Մի հասարակ խօսք,
մի տպացոյց 'ի միջոյ բազմաց, բաւա-
կան կը համարէր նա, բայց 'ի հարկէ

այս մի խօսքն եւս միշտ վճռական էր
և հատու, միշտ ուժգին էր և ազդե-
ցիկ, միով բանիւ, ինչպէս առհասարակ
ասուած է աստուածային խօսքերու
համար, կը թափանցէր մինչեւ սրտի և
մաքի յետին ծալքերն, մինչեւ ոսկե-
րաց յոգերն եւ ուղեղն: Յիսուս մի
խօսք միայն կ'ասէ ուրեմն, և ահա նոյն
խօսքն. « Եկեսցեն աւուրք, յորս ոչ
մնացէ այդքար 'ի քարի վերայ, որ
ոչ քակտեսցի »:

Այս յիշուած քայքայումն, այս
աւերն ու կործանումն յանկարծադէպ
է, ուժգին և սոսկալի: Սա այն աւերն
է, զոր տարիներն ու դարերն կ'անեն
անդդալի կերպիւ: Այս աւերումն
այնպիսի մի թշնամոյ գործ պիտի լի-
նի, որ ժամանակի թշնամութենէն,
ժամանակի սպառումէն աւելի ան-
համբեր է: Եւ որովհետեւ ոչ դի-
մոքէն չ'անցնիր, որ սոյն տաճարն քա-
կուի այն ժողովրդեան ձեռքով, որ
զայն կառուցած է, իրեն համար փառք
ու պարծանք կը համարի և կ'ընդունի
զայն իբրեւ վառարան ազգայնութեան,
ուրեմն խօսքն մի այլ ժողովրդեան վե-
րայ է, մի արչաւանաց և աշխարհա-
կալութեան վերայ է: Այս միակ խօս-
քն իսկ կը բանայ աշակերտաց մտա-
ծութեան համար մի սոսկալի տեսա-
րան նախատանաց, աւերածոյ և ա-
հաւոր տառապանաց: Սոյն խօսքն թե-
րեւս կը պարունակէ իւր մէջ Եբրայե-
ցի անուան և ժողովրդեան սպառնա-
պուռ ջնջման մարգարէութիւնն: Առ-
տուածային մարգարէն մի կէտի վե-
րայ միայն լռութիւն կը պահէ: Նա
չք յայտնէր թէ երբ պիտի պատահին
այս բաներն: « Եկեսցեն աւուրք »
կ'ասէ նա. բայց իսկոյն ազատ թուիչ
տալով սոյն մարգարէութեանն, որ կ'ե-
ռայ իւր սրտին մէջ, նա խիստ լաւ կը
հասկացնէ նոցա թախծեալ սրտերուն,

որ այս սողազան շատ հեռի չէ և սոյն Տաճարն, որ տակաւին առողջ է բոլոր յիշատակարանաց մէջ, քանզի յիսուն տարի չքկայ, որ շինուած է, այս Տաճարն այլ եւս յիսուն տարի պիտի չք տեսնէ :

Սակայն եթէ Տաճարի կործանումէն չ'ենթադրի անգամ երկրի աւերումն եւ ժողովրդեան սպառսպուած ջնջումն, և եթէ այս բաներէն ոչ մին մօտալուտ լինի, դարձեալ Յիսուսի Քրիստոսի արտասխանն չ'կորուսանէր բնաւ իւր խնայան ու զօրութիւնն : Այն պէս ընդունինք, որ իւր թէ Տաճարն պիտի կործանի ոչ թէ յանկարծահաս սրատահարաւ, այլ յողով տարիներու լուռ և դանդաղ յաջորդութեամբ : Սակայն ճշմարիտ է դարձեալ, որ երբ կ'ասէ Յիսուս իւր ունկնդիրներուն (որոնք ինքեանք իսկ գիտեն որ այնպէս է) թէ պիտի գան օրեր, որ սոյն հոյակապ շինուածի քարն քարի վերայ պիտի չ'ըմնայ, այս խօսքերով մեր Տէրն լիովին կ'արդարացնէ սոյն ծանր եւ քաղցր կշտամբանքն : «Այդ շինուածի մեծութեանն ու գեղեցկութեանն կը նայիք » :

Սքանչելի խօսք, որ իւր մէջ կը բովանդակէ ամեն ապացոյց : Յաւիտենականութիւնն ու ճշմարտութիւնն անբաժան են, ինչպէս և ստութիւնն ու խարիղութիւնն : Ինչ որ ճշմարիտ է՝ յաւիտենական է : Իսկ ինչ որ յաւիտենական չէ, էութիւն չունի, այլ լոկ երեւոյթ և անուն : Ամեն ինչ որ կ'երեւի՝ Աստուած ստեղծած է չ'երեւցածներէն : Հոգին, որոյ վառարանն է Աստուած, յառաջ էր քան զնիւթն և էր առանց նիւթոյ : Նիւթն ստեղծուեցաւ միայն նորա համար, որ լինի գործի ստեղծեալ հոգւոյ, լինի ձեւ նորա կենդանութեան և առարկայ նորա գործունէութիւնն : Բայց նիւթն

բնաւ ներքին բուն և բացարձակ արժէք չունի : Նիւթն իւր ունեցած բոլոր արժէքն կ'ընդունի իւր նպատակէն և իւր կիրառութենէն : Հոգին միայն, որ բխած է Աստուծմէ, որ նման է Աստուծոյ, որ ընդունակ է Աստուծոյ հետ միանալու, հոգին միայն է անմահ : Վասն զի արժանի է անմահ լինելու : Մի հատ հոգին բովանդակ աշխարհ կ'արժէ, կամ աւելի պարզ ասենք, ոչ միայն բովանդակ ներկայ աշխարհս, այլ եթէ սորա նման ուրիշ շատ աշխարհներ եւս լինին, չեն կարող համեմատիլ և կշռուիլ մի հատ հոգւոյ հետ : Հոգին միայն արժանի է մարդոյ գլխաւոր ուշադրութեան : Վասն զի նա Աստուծոյ գլխաւոր ուշադրութիւնն յինքն գրաւեց : Եւ քանի որ հոգին և ամեն ինչ որ հոգւոյն կը վերաբերին անտեսանելի են, կարող ենք ասել ճշմարտութեամբ, որ միայն անտեսանելի բանն են արժանի զննութեան, և կերպիւ իւրիք, պէտք է իսպառ կոյր լինել միւս մնացած բաներու համար :

Եւ ահա՛ սոյս պատճառաւ այրի կնոջ լուման, որ առանց տղաղակի և հուշակի ողորմութեան գանձանակն ընկաւ, ուշադրութեան աւելի արժանի էր քան թէ Տաճարի զարդերն և քարերն : Այս մի լոկ լումայ չէր, այլ հոգւոյ մի աներեւոյթ շարժումն, որ կ'երեւէր ողորմութեան սոյն լումային մէջ : Այս ներքին շարժումն էր, որ մեծ էր գործէն, շատ մեծ էր նոյն իսկ Տաճարէն և Տաճարի ամեն շքեղութենէն, ամեն ատիւշաններէն, գաւիթներէն, կամարներէն, հսկայածեւ սրատերէն և պարիսպներէն : Եւ ոչ միայն այսչափ, այլ բազմաստութեան առնուել անգամ անիրաւութիւն է : Աշակերտներն, եթէ կամենան, կարող են սոյն Տաճարն կառուցանող խորհուրդն համեմատել

այն խորհրդոյ հետ, որ այրի կնոջ ձեռքէն դանկն 'ի գանձանակն ձգել կրտայ: Բայց աշակերտներն հեռի են այսպիսի համեմատութեան վերայ մըտածելէն: Եթէ մտածէին իսկ, մենք նոցա համեմատութիւնն պիտի ընդունէինք միայն այրի կնոջ գործն գովելու համար: Վասն զի այն պերճաշուք Իշխանն, որ իւր գանձուց աւելորդով կամ իւր հպատակաց յամբօքէն յասկի փոխարկուած քրտինքով կանգնեց սոյն Տաճարն, եթէ համեմատենք այս այրի կնոջ հետ, որ ծածկաբար մարգասիրութեան գանձանակի մէջ կը ձգէ « Ի կարօտութենէ իւրմէ զամենայն զկեանքս իւր », ինչպէս կ'ասէ Յիսուս Քրիստոս, եթէ համեմատենք այս երկուսն, ինչ անհուն տարբերութիւն կը տեսնենք: Որչափ մեծ է այս աղքատ այրին և որչափ փոքր է այս մեծ Իշխանն միահեծան:

Իւրաքանչիւր անհատի հոգւոյ մէջն է, որ պէտք է որոնել իւր մէն մի գործոց իսկական չափն ու ճշմարիտ անունն, կամ, այլապէս ասենք, հոգւոյ գործքերն են միայն ճշմարիտ գործքեր: Այս այն գաղտնիքն է մին է, որուն զգայական առարկայից տիրապետութիւնն չը թողուր որ հասնինք առանց դժուարութեան եւ սակայն անհրաժեշտ պէտք է որ զգայական տիրապետութեանն յաղթենք և բարձրանանք դէպ 'ի հոգեկան գաղափարներն, եթէ կը փախալենք կեալ ըստ ճշմարտութեան և ըստ Աստուծոյ: Մեր բացառիկ կերպիւ և յատկապէս գործ կ'անուանենք ամեն պաշտօն, զոր կը կատարէ մեր կամքն մեր ուժով կամ մեր մարմնաւոր կարողութեան միջոցաւ, որով մեզմէն արտաքոյ որ և իցէ փոփոխութիւն մի կ'արտադրի: Իսկ գործ չենք անուաներ, այլ մտածութիւն, խորհուրդ, զգացումն, իղձ և փափաք

այն ամենն, ինչ որ կ'անցնի մեր հոգւոյ մէջ, կամ ինչ որ կը կատարէ մեր հոգին առանց մարմնաւոր ուժոյ օգնութեան և առանց որ և իցէ փոփոխութիւն մի արտադրելու արտաքին աշխարհի մէջ: Օրինակի համար, երբ վճռական դիտաւորութիւններ կ'անենանք մենք և մեր կամքէն անկախ արգելքներով կատարումն կը խափանուի, մէք կը կարծենք որ բնաւ չք գործեցինք: Եւ սակայն սոյն դիտաւորութիւններն ո՛չ միայն գործքեր են, (վկայ այս բանիս մեր խիղճն, որ իսկոյն կը խայթէ զմեզ երբ վատ են), այլ իսկապէս կատարուած ճշմարիտ գործքեր են: Մեր արտաքին գործքերն միայն նշանակ և յայտնութիւն են ներքինոյն և որտեղուն նայող և քննող գտաւորի համար (յաչս որոյ արտաքին փոփոխումն կամ արտադրութիւնն մեծ նշանակութիւն չունի) ո՛չ այլ ինչ են արտաքին գործքերն եթէ ո՛չ աւելի զորեղ կամ նուազ կերպիւ յայտնուած շարժումներ մարմնաւոր անդամոց: Մեր ո՛չ թէ պիտի դատուինք մեր նիւթական կամ արտաքին գործքերով, այլ մեր 'ի ներքուստ կամեցածներով — մեր հոգւոյ գործքերով: Վասն զի, չէ ասուած թէ մենք վարձ կամ պատիժ պիտի ընդունինք այն գործոյն համար ինչ որ մարմնով գործածենք, այլ ինչ որ մարմնոյ մէջ կամ հոգւով գործած ենք: Մեր արտաքին գործքերն ներքինոյն ձեւերն են ու նշանակներն, յայտարարներն են ու վկայութիւններն: Եւ այս խմբստիւ է, որ չէ կարելի անտարբեր համարիլ այս ինչ կամ այն ինչ գործած գործն, վասն զի, նախ՝ այս մի ապացոյց է, որ մենք կամեցած ենք այս ինչ կամ այն ինչ բանն, և երկրորդ՝ որ 'ի ներքուստ ծնեալ սոյն գործքերն լաւ կամ վատ աղդեցութիւն կ'ունենան անշուշտ

մեր ներքին մարդոյն վերայ, նայելով
սոյն գործոց լուռութեանն կամ վա-
ռութեանն: Բայց պարտինք իմանալ,
որ ամեն ժամանակ մեր ներքին գործն
է, որ պիտի դատուի, սիրան է, որ
պիտի քննուի: Եթէ այսպէս չը լինէր,
պիտի ասէինք ուրեմն թէ այն մարդն,
որ ներքին կարողութիւններ ունի, բայց
արտաքին գործերը միջոցներէ զրկուած
է, պիտի չ'ենթարկուի դատաստանի:
Եւ թէ՛ այն մարդն որ իւր յղացած և
կամեցած բարին և կամ չարն կարողա-
ցած չէ գործ դնել, հաշիւ պիտի չը
տայ ուրեմն ո՛չ բարւոյն և ո՛չ չարին
համար: Եթէ այսպէս ենթադրենք,
այնուհետեւ կ'ոչնչանայ ամեն պատառ-
խանատուութիւն եւ ամեն բարոյա-
կանութիւն: Բայց այսպէս չէ: Մարդն
արտաքին գործքերն կը գտաւ. իսկ
Աստուած ներքինն, այս իմաստիւ է
որ հասարակօրէն կ'ասեն՝ Աստուած սի-
րուն իշխապէ՛ կամ սրբին իշխայի: Եւ մեք
խեղճ մարդիկներս իսկ, միթէ մեք ևս,
ըստ մեր կարողութեան, սրտին չե՞նք
նայիր: Միթէ հարկւրաւոր անգամ
դատաստան չե՞նք արած՝ թէ այս ինչ
ոճրագործն պակաս յանցաւոր է (ըստ
որում ակամայ գործած է ինչ որ գոր-
ծած է) քան թէ այն ինչ պարզ յան-
ցաւորն, որ կամովին գործած է, ինչ
որ գործած է: Այսպէս ուրեմն, շա-
րունակելով գործ անուանիլ ինչ որ ա-
մեն մարդիկ կ'անուանեն, և հասարա-
կաց լեզուին մէջ իրարմէ որոշելով
գործն ու խորհուրդն կամ մտածու-
թիւնն, իրաւունք ունինք ասելու, որ
իսկապէս մեր կամաւոր խորհուրդներն
են մեր ճշմարիտ գործքերն. իսկ մեր
արտաքին գործքերն են միայն նշանակ-
ներ կամ յայտարարներ:

Աւելի բնագարծակներ այս իմաստն:
Ամենայն ինչ որ արտաքին է, տեսա-
նելի և նիւթական, միայն լոկ նշանակ

է: Ճշմարիտ գործքերն միայն հոգւոյ
գործքերն են: Հոգին է միայն որ խ-
կապէս կը գործէ: Իսկ այն փոփոխում
ներն, որ արտաքոյ հոգւոյն կ'արտա-
գրին զգայարանաց միջոցաւ կամ զգա-
յարանաց աշխարհի մէջ, այդ փոփո-
խումներն միայն զհոգին կ'արտայայ-
տեն և ո՛չ այլ ինչ: Սոքա գործքեր են
գարձեալ. չը զանանք սոյն անունն
տալու: Բայց սոքա լոկ նշանական կամ
երեւութական գործքեր են, սոքա մեր
զգացումներու և կամեցածներու նը-
շաններն են, կամ մեր ներքին մարդն
գործ դնելու և հրահանգելու միջոց-
ներ են, և այս բանիս մէջ է ահա ի-
րենց կարեւորութիւնն: Ինչ որ կը խօ-
սինք մեր գործոց վերայ, նայեն պէտք
է ասել նաև՝ մեզմէն արտագրած բա-
րի կամ չար բաներու մասին: Այս
արտագրութիւններով չենք համա-
րուիր մեք այն՝ ինչ որ ենք. նոքա մի-
այն արտայայտութիւն են, միայն վը-
կայութիւն են մեր ներքնային, միայն այս-
քան է իրենց կարեւորութիւնն: Բայց
որպէս զի մեք նշանակն իրականու-
թեան հետ չը շփոթենք և ո՛չ նշանն՝
նշանակեալ իրին հետ խառնենք, ժա-
մանակն կը կործանէ յաջորդաբար սոյն
նշանակներն: Այս մասին բնաւ իմա-
յողութիւն չըկայ, նիւթն ենթակայ է
օրինաց նիւթոյն, հոգն ՚ի հոգ կը դառ-
նայ. և մեր մարմինն, որ ո՛չ թէ մեր
էութիւնն է, այլ միայն մեր ձեւն
կամ արտաքին տեսիլն, մեր մարմինն
իսկ, որ երեւութական աշխարհի ա-
ռաջին մասն ու բաժինն է մեզ համար,
առաջին առարկայն և առաջին գործին
մեր արտաքին գործողութեան, այս
մարմինն անգամ կը փոփոխի, կը մաշի,
կը նուազի, կ'անկանի, եւ իւր տկար
և խախտւած յատկութեամբ իւր շա-
րունակ մահուամբ, ամեն վայրկեան
կը յիշեցնէ մեզ, որ մեր էութեան

կամ գոյութեան նկատմամբ, ստորա-
կարգեալ է ինքն և միայն պատշաճա-
ւորութեան համար կարեւորութիւն
ունի :

Հեռի է մեզմէն այն յիմարտկան
ցնորքն , որով ոմանք յանգագնեցան
տարակուսանաց ենթարկել նիւթոյ
գոյութիւնն և արտաքին աշխարհի ի-
րականութիւնն : Հեռի է մեզմէն տի-
եզերաց սքանչելի երեւոյթներն առ
աջօք տեսիլներ համարել : Բայց պէտք
է խոստովանիլ, որ կայ մարդոյ խղճին
մէջ մի բան , որ կը ստիպէ անբակ եւ
անբաժան կերպիւ միացնել գոյու-
թիւնն՝ գաղափարի հետ : Մեծ ատե-
նախօս մի ասած է . « Ինչ որ պէտք է
վերջանայ , հալիւ թէ ելած է ոչնչու-
թենէ » : Այն որ չէ ստեղծուած յա-
րատեւելու համար՝ ինչ կերպիւ , ինչ
անուամբ կարող էր մնալ և ապրիլ ,
Միթէ կը սխալի Ս . Գիրքն , երբ կ'ա-
սէ . « Ապաքէն որպէս 'ի պատկերի շրջի
մարդ » : Միթէ սխալած են այն հոգե-
խօս վարդապետներն , երբ մարդկանց
նայուածքն դէպ 'ի աներեւոյթ աշ-
խարհն դարձնելով՝ շարունակ քարո-
զած են , շարունակ ստիպած են զայն
միայն խորհիլ , զայն միայն սիրել , այ-
նու միայն կոպիլ , ինչ որ էական է և
իրական , ինչ որ լսի ստուեր չէ և ե-
րեւոյթ :

Ասեմք համարձակ , որ , բառի կը-
րօնական իմաստիւ , մի միայն այն էա-
կան է և իրական , ինչ որ յաւիտենա-
կան է : Ամեն բան , ինչ որ կ'եղծանի ,
ինչ որ կը քայքայի , թէ՛ մեր շուրջ և
թէ՛ մեր մօտ (ընդ որս է և մեր մօր-
մինն , որ մեզ մօտ է) բացարձակապէս
ոչինչ են , ստուեր անգամ չեն . վասն
զի ստուերն , թէ՛ և ստուեր , դարձեալ
ինչ է : Ոչ ինչ են , ասացինք , այս ա-
մենն , և նշանակ անգամ չեն , վասն զի
նշանակն դարձեալ ինչ է : Աստուած

կամի , որ բնաւ չը խաբուինք այս բա-
ներով և ահա՛ այս պատճառաւ է , որ
փոխախտութեան օրէնքն , առանց մեծ
գլորգոցի , կը կրծէ և կը կործանէ ահ-
ներեւ ամեն նշանակներ : Ամենէն սուրբ
նշանակներն իսկ կ'անհատին իրենց
կարգին : Այն Տաճարն իսկ , որոյ մե-
ծութեան և շքեղութեան վերայ կը
սքանչանային աշակերտներն , այն Տա-
ճարն եւս պիտի կործանէր : Վրէժ-
խորհիր անօրէնութիւնն աւելի պիտի
փութացնէր այս աւերման սոսկալի
կատարածն : Եւ ի՞նչպէս կարող էր չը
կործանել մարդկային ձեռքով բարձ-
րացած այն Տաճարն , մինչդեռ Աստ-
ուած , իւր ձեռքով շինուած տաճարի
համար անգամ կործանումն սահմա-
մանած է :

Տիեզերքն է առաջին ամենատուրբ
և ամենաշքեղ տաճարն 'ի մէջ ամե-
նայն տաճարաց : Այսպէս անուանել
Տիեզերքն՝ կը նշանակէ իւր յառուկ
անուան տալ , կը նշանակէ իրաւունք
տալ նորա գոյութեանն : Վասն զի ,
Տիեզերքն եթէ տաճար չէ , հապա ի՞նչ
է : Արդ՝ այս տաճարն իսկ , որոյ ճար-
տարապետն և հիմնադիրն ինքն Աստ-
ուած է , պէտք է քայքայի և աւերի .
քանզի Աստուած այսպէս վճռած է :
Երբ պղծուած է այն՝ ի՞նչպէս կարող է
մնալ : Նա , որ նոր Սամսոնն էր , (բայց
ամենայն սրբութեամբ հանդերձ , զոր
չունէր՝ հինն Սամսոն) և անկաւ Աստու-
ծոյ ժողովրդեան թշնամեաց ձեռքն , մի-
թէ կարող չէր իւր աստուածային
ձեռքով շարժել սասանել անհուն չի-
նուածոյն սիւններն և չը թողուլ իւր
անմեղ կեանքն Տիեզերաց փլատակնե-
րուն ներքեւ : Նա այսպէս չ'որաւ .
այլ միայն կործանման արհաւիրներ
եւ նշաններ երեւեցան , որպէս զի
մարդկութիւնն սթափի և հասկնայ
թէ՛ նոյն իսկ երկիրն , իւր բնակիչներով

հանդերձ, ոչորմութեամբ միայն կեայ, ստանեցան երկիր և երկիրք, բայց հաստատեցան վերտօն տնիւով և շարունակեցին տեսնել թէ ինչպէս օրերն քիչերնեքուն և գիշերներն օրերուն կը յաջորդեն, ինչպէս ծովն կը ծփայ, կը լեռնանայ և կը գաշտանայ աստեղաց ազդեցութեան տակ, և թէ ինչպէս աստեղք իսկ երկիրն մէջ կը կատարեն իրենց սովորական ջրածն, Բայց դատաւիճիւն յայտարարեալ է միայն: Երկիրն, իրրեւ ընդարձակ ծովու մէջ վառուած մի թշուառ նաւ, պէտք է իւր ընդարձակ նաւագնացութեան մէջ անհետի բացերուն և փոթորիկներուն մէջ և ինքն եւս գիտի և փոշի գառնայ, այնքան գիտիներ և փոշիներ կրանելէն եւ իւր մէջ խորածուղելէն ղիկի և պէտք է մնայ իրրեւ մի յաւիտենական տխուր յիշատակ այն երկնային հոգիներու յիշողութեան մէջ, որոնք նորա ծննդեան ներկայ գտնուեցան և վախճանն տեսին: Ի՞նչ կ'առնեմ, այս տաճարն իսկ, իւր շարժուն և յոգեւոր ճարտարապետութեամբ, ուր շատ փոքր տեղ կը գրաւէ երկիրն, այս տաճարն իսկ պէտք է գլխովին խորատուր բոցերու ուղիւնսովն մէջ, որ պէս զի այսպիսի մի գիւրդն և արագահաս կատարած զրոյժէ և տղաւորէ ամեն սանդղեալ հոգիներու վերայ աստուածային տեսչութեան այս յաւիտենական սկզբունքն — ՆԻԻԹՆ ՀՈԳԻՈՅ ՀԱՄԱՐ, ԻՍԿ ՀՈԳԻՆ ԶԾՄԱՐ, ՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԵՒ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՀԱՄԱՐ:

Այսպէս ուրեմն, ինչպէս այն տաճարի, նոյնպէս և միւս տաճարի քարն քարի վերայ պիտի չը մնայ: «Այս բանին կը նայիք դուք ուրեմն»: Եւ արդարեւ՝ եթէ այն բանին նայելու չէ, ինչ որ պէտք է եղծանի, միթէ նայե-

լու է աշխարհին, որ պիտի կործանի և խաղառ կորնչի:

Ո՛վ համբերատար հետաքոտիչներ դադանեաց բնութեան, կ'աղէկեք արդեօք դատադարաւ դձեղ — Ո՛չ բռնաւ. եթէ նիւթի մէջ հոգի կ'որոնէք, եթէ ի միջոյ տեսանելոյն զանտեսն կը զննէք, և եթէ տիեզերաց մէջ տիեզերաց Արարչին կը նայիք, ի հարկ է անդատադարաւելէք. բայց եթէ այսպէս չէ, անշուշտ Յիսուս Քրիստոս ձեզ եւս կ'առնէ, ինչ որ աշակերտացն ասաց. «Այդ արտաքին մեծութեանն ու գեղեցկութեանն կը նայիք»: Ես կը փոփաքիմ, ո՞վ հետաքոտիչք բնութեան, որ ձեր զարմացումն աւելի խոհուն լինի և ձեր հետաքոտութիւնն աւելի գիտնական: Բայց ի՞նչ օգուտ, եթէ ձեր հետաքոտութիւնն կէս ճաւապարհին կանգ առնու և ձեր զարմացումն պատրի առարկաներով: Համա՛միտ եմ ես, որ դուք զննէք այն ինչ որ կը զննէք. բայց նայելու և զննելու է վերէն և ո՛չ թէ վարէն: Մարդիկ աւմենայն ինչ վատ կը տեսնեն և կամ աւնօգուտ կերպիւ կը տեսնեն, երբ Աստուծով և յԱստուած չ'են տեսներ: Բնութեան հրաշալեաց մէջ ի՞նչ բանի վերայ կը զարմանաք դուք, եթէ չէք տեսներ այն տեղ և չէք զարմանար Աստուծոյ խորհրդեան վերայ, որ կը թագաւորէ տիեզերաց մէջ: Բացատրեցէք մեզ ձեր միտքն, մի թողուք, որ կատկածիք եւ տարակուսիք ձեր միտաց ուղղութեան վերայ: Եթէ ձեր միտքն չը բացատրէք, միշտ պիտի առնէք. «Այդ բանին կը նայիք, այդ բանին վերայ կը զարմանաք»: Մի տըխուր է մահապոյժ խորոյի, մի խորհրդագոր գերեզման կրտստ և կը լայլիլի և կը կրանէ աստեղաց խաղաշխարհն, բնադ խաղաշխարհն, երկրագիտացաշխարհն: Անդ, ուր տեղին է իսկական

էութեան, անդ, ուր աղբիւրն է ճրշմարիտ դոյութեան, անդ չը կայ բնականորէր շարժուն և փոփոխական երեւութից նկատմամբ: Ամենայն ինչ պիտի սպասուի և միայն այն խորհուրդն պիտի մնայ, որ ծնաւ ձեր ամեն տեսածներն եւ ամենուն համար օրէնք սահմանեց: Եթէ այս խորհուրդն չ'էր ձեր տեսութեան եւ զննութեան առարկան, ուրեմն ի՞նչ բանի նայեցաք:

«Ոչ թէ տեսիլներուն և երեւոյթներուն նայեցանք, կ'ասէք դուք, այլ տիեզերաց օրէնքներուն, և ահա՛ իւրաքանչիւր օրէնք խորհուրդ և մտածութիւն է արդէն»: Մէք եւս այս կըստասէինք ձեզմէն: Ասացէք ուրեմն հաստատապէս, թէ ի՞նչ է Աստուծոյ խորհուրդն, ապա թէ ոչ, մէնք պիտի ասենք՝ թէ ի՞նչ է ձեր խորհուրդն ու միտքն, ձեր կորովութիւնն ու սրամտութիւնն, ձեր գիւտասէր ոգին, և թէ՛ հեանեապէս դուք միայն ձեզ նայած էք, այնպէս՝ որ բովանդակ բնութիւնն մի հայելի միայն եղած է ձեր մտաց ամբարտաւանութեան համար: Ի՞նչ նայելու արժանի առարկայ է այն իմաստութիւնն, որ չը կամիր զԱստուծոյ

խնդրել և փոփոխութեան: Ի՞նչ դարձնուման արժանի նիւթ է այն մարդն, որ կատուած չէ Աստուծոյ հետ: Բայց կը սխալեմ ես. նայելու բաներ չապական: Հրէշներն եւս հրաշքներէն պակաս իրաւունք չ'ունին, քանի որ առ փայր մի, մեր զարհուրեալ նայուածքն դրաւելու: Այսպէս ուրեմն, այս աշխարհին նայելէն եւ զԱստուծոյ այն տեղ չը տեսնելէն զինի՛ նայեցէք և զննեցէք նոյն իսկ նայուածքն: Տիեզերաց հրաշալիքներէն պակաս արժանի չ'է նա ձեր ուշադրութեան: Տիեզերքն եւս կարող է նորան նայիլ: Արարչագործութիւնն, եթէ հոգի և ձայն ունենար, պիտի աղաղակ բռնար այս զարհուրելի սքանչելիքն տեսած ժամանակ: Բնութիւնն շատ սքանչելիքներ ունի. բայց սորա նմանն չ'ունի. քանզի բնութեան հրէշներն անգամ օրէնք մի ունին: Իսկ այն հրէշն, որուն վերայ կը խօսինք մենք, այն սուկալի հրէշ կամ հրաշալիքն է մարդն՝ առանց Աստուծոյ մարդն անաստուած, զոր ոչ մի օրէնք կարէ բացատրել:

(Շարունակելի:)

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ

Մ Ե Մ Ա Շ Ո Ւ Ք Վ Է Զ Ի Ր Դ Ի Մ

Մ Ա Հ Մ ՈՒ Տ Ն Է Տ Ի Մ Փ Ը Շ Ը

Քաղաքակրթեալ Պետութեանց պարտքն է հասարակաց իրաւունքն ապահովելու նուիրել իրենց ջանքը: Այս սկզբան պահպանութեանը ծառայող միջոցներն ուրիշ բանով ձեռք չեն կրնար բերուիլ, բայց եթէ արդարութիւնն ամենուն համար ճշդիւ և անխտրաբար դործադրելով, և վարչու-

թիւնն ալ կանոնաւորապէս կազմաւորելով: Անհատական շահերն երկրին բարեկարգութեամբն ու բարգաւաճմամբը միայն կրնան ապահովիլ, զի մասնական շահերը սերտ կապակցութիւն ունին համրական շահոյց հետ:

Ամենուն յայտնի է արդէն, թէ Մեր Պահակալութեանն ի վեր, Մեր